

Continuïteit of discontinuïteit in de geschiedenis: België in de tweede wereldoorlog

I TEN GELEIDE EN VERANTWOORDING

Of de tweede wereldoorlog voor continuïteit van mentaliteit en instellingen heeft gezorgd ofwel een factor van discontinuïteit is gebleken was reeds uitgebreid aan de orde in Nederland. Het leek de redactie nuttig dit thema ook voor België aan te snijden. Daartoe werd Rudi van Doorslaer verzocht een tekst op te stellen die als basis voor discussie kon dienen (zie deel II). Deze discussie werd georganiseerd als een ronde-tafelgesprek, dat op 17 januari 1986 te Brussel in het Algemeen Rijksarchief plaatsvond (zie deel III)*.

Heeft de tweede wereldoorlog een fundamentele invloed uitgeoefend op de diverse geleidingen van het Belgisch politiek-maatschappelijk bestel? Om op deze vraag te antwoorden hebben de deelnemers van het ronde-tafelgesprek het thema als volgt opgedeeld: de monarchie, de kerk en de katholieken, het leger, de extreem-rechterzijde, de socialisten, de communisten, het Vaams-nationalisme. Gezien de rijke en gevarieerde inhoud van het ronde-tafelgesprek, bleek het zo goed als onmogelijk te zijn de interventies in extenso weer te geven. Wij hebben er daarom de voorkeur aan gegeven de gesprekken in een synthetische vorm te reproduceren, aanleunend zowel bij de basistekst als bij de vermelde onderverdeling. Bij het nalezen van tekst en samenvatting bleek het nodig nog enige noten ter verduidelijking toe te voegen. Voor de eindredactie van de samenvatting en van de noten zijn R. van Doorslaer en J. Verhelst verantwoordelijk.

II MACHT EN ONMACHT IN BEZETTINGSTIJD: HET GEVAL BELGIË

Rudi van Doorslaer

Wanneer wij vandaag, na zowat een kwart eeuw wetenschappelijke geschiedschrijving over België in de tweede wereldoorlog, naar de hoofdlijnen ervan zoeken, dan valt in de eerste plaats de chronologische en de historisch-theoretische beperking op. Voor de geschiedschrijving begon die tweede wereldoorlog in 1939, met hooguit een paar zeldzame teruggrepen naar de jaren dertig en de grote crisis, en eindigde in 1945. De vraagstelling naar enige continuïteit of discontinuïteit in de context van de hedendaagse Belgische geschiedenis werd

* De deelnemers waren: professor em. R. Aubert (Université Catholique de Louvain), dr. Francis Balace (docent, Université de Liège), professor dr. H. Balthazar (Rijksuniversiteit Gent), professor dr. J. Bank (Erasmusuniversiteit Rotterdam), José Gotovitch (assistent, Université Libre de Bruxelles, assistent, Centre de Recherches et d'Etudes historiques de la Seconde Guerre mondiale), professor dr. J. Stengers (Université Libre de Bruxelles), professor dr. H. van der Wee (Katholieke Universiteit Leuven), R. van Doorslaer (zie auteurslijst) en tenslotte prof. dr. J. C. H. Blom (Universiteit van Amsterdam) en dr. J. Verhelst (zie auteurslijst) als leden van de redactie. De redactie betuigt hierbij haar dank aan dr. C. Wyffels, nu ere-algemeen rijksarchivaris en aan dr. J. Vanwelkenhuyzen, directeur van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Zonder hun instemming of materiële steun had het ronde-tafelgesprek geen doorgang kunnen vinden.

nauwelijks opgeworpen. Ook de verworvenheden van de geschiedwetenschap, de mathematische sociaal-economische inbreng van de 'Annales', de sociologische technieken en vraagstellingen, en recenter de mentaliteitsgeschiedenis en de 'oral history' kregen slechts sporadisch vat op de geschiedschrijving over de tweede wereldoorlog. Vaak kregen we de indruk dat er de geschiedenis was van de tweede wereldoorlog en de andere geschiedenis, dat de jaren 1939-1945 werden opgesloten in een cocon waarin een generatie getraumatiseerd door goed en kwaad, door juist en fout, door wit en zwart haar geschiedenis schreef alsof het ging om een geïsoleerd fenomeen.

Wanneer we nu wat meer op afstand diezelfde jaren dertig en veertig overschouwen dringt zich een belangrijke vaststelling op: verzet noch collaboratie hebben een machtsfactor van betekenis gevormd. Politieke krachten en maatschappelijke evoluties zijn er slechts indirect door beïnvloed. Dit brengt ons tot de paradoxale vaststelling dat de groepen die in de oorlogsgeschiedenis tot voor kort op de achtergrond zijn gebleven, (wellicht omdat ze zich tijdens de bezetting het minst polariserend hadden opgesteld) eigenlijk de dragende krachten blijken te zijn geweest van een maatschappij waarin in de eerste plaats de continuïteit zo frappant was.

Laten we nu de vragen over goed en fout even terzijde en zetten wij een stap verder. Ieder individu, iedere maatschappelijke groep, reageert op een nieuwe situatie — of deze nu plotseling komt of niet — vanuit een complex gamma van verworven inzichten en attitudes, kortom vanuit een mentale structuur die hem of haar eigen is. Dit is ook voor de tweede wereldoorlog het geval geweest. Zo is bijvoorbeeld voor sommigen de militaire nederlaag van 1940 ook een psychische catastrofe geweest. Hierin speelt de referentie naar het glorieus België aan het IJzerfront tijdens de eerste wereldoorlog een niet te onderschatten rol. Voor sommigen is met andere woorden de Belgische 'natie' een reëel en mobiliserend begrip. Voor anderen is dit zeker niet het geval. Zo bijvoorbeeld voor de Vlaams-nationalisten die zich juist verdrukt voelen door de francofone Belgische natie; dat geldt ook voor de communisten die zich uiteraard nooit kunnen identificeren met een kapitalistische Belgische natie. Met andere woorden 'de' collaboratie groeit niet spontaan, evenmin als 'het' verzet, of het niet-verzet.

Indien wij in dit gamma van reacties op de bezetting een lijn willen ontdekken dan lijkt één beeld in het oog springend: de begrippen collaboratie en verzet verwijzen bijna direct naar de fenomenen macht en onmacht. Het is alvast opvallend dat het duidelijkste engagement in de collaboratie én in het verzet vanuit die politieke groepen is gegroeid die in de marge stonden van de politieke machtsuitoefening vóór 1940 en daar na 1945 opnieuw zouden staan. Hier dient onmiddellijk aan toegevoegd te worden dat de begrippen macht en onmacht een zekere relativiteit vertonen: er is bijvoorbeeld geen tegenstrijdigheid tussen het bekleden van een zekere machtspositie en het cultiveren van de onmacht door een bepaalde maatschappelijke groep. Dit is bijvoorbeeld opvallend voor het militaire milieu. In die optiek ageren zij vanuit een mentale positie die vergelijkbaar is met deze van groepen die reëel geen macht bezitten.

De collaboratie

De enige politieke kracht die zich engageerde aan de kant van de collaboratie en die een continuïteit vertoonde die de periode van de oorlog overschreed was het Vlaams-nationalisme. Maar het Vlaams-nationalisme putte zijn politieke en sociologische betekenis dan ook niet alleen uit het specifiek fenomeen van de collaboratie. Noch de autoritaire — sterk op

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEEDE WERELDOORLOG

nazi-Duitsland gerichte — strekking van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) vóór 1940', noch de samenwerking met de bezetter van datzelfde VNV, noch de repressie na september 1944 hadden als gevolg dat het Vlaams-nationalisme als zelfstandige politieke stroming verdween.

Het rexisme², dat als een autoritaire dissidentie van de katholieke familie in de eerste plaats was gegroeid uit de crisis van de jaren dertig, overleefde zichzelf in de collaboratie. De politieke onbenulligheid was nog duidelijker voorde De Vlag³ en SS-ultra's. Hun betekenis was recht evenredig met de macht en de teloorgang van het Derde Rijk.

Het verzet

Het is al even belangwekkend vanuit dezelfde optiek het verzet te bekijken. Indien wij de realiteit enigszins simplificeren dringt de vaststelling zich op dat het verzet in België hoofdzakelijk gegroeid is vanuit twee polen die maatschappelijk en politiek mijlenver uit elkaar liggen: de militaire en uitgesproken rechts 'patriottische' kringen enerzijds, de communisten anderzijds. Dat beide groepen in een latere fase van de oorlog deze rol zouden spelen lag in 1940 helemaal niet vast, en dat om wel zeer uiteenlopende redenen.

Een aantal officieren en vooral reserve-officieren had zich georganiseerd als 'ordegroepen' in een atmosfeer van verbittering na de nederlaag in mei 1940. Zij wensten een nieuw België te bouwen op de 'puinhoop' van de democratie. Dit nieuw België moest een autoritair België zijn, een Belgische nieuwe orde, met koning Leopold in de rol van onbetwiste leider. Pas later, toen bleek dat dit nieuw België er niet kwam — omdat Hitler deze rol niet aan de koning wenste toe te bedelen — zochten deze 'ordegroepen' aansluiting bij de Belgische regering in Londen. Deze toenadering verliep niet rimpelloos. Bij de regering was het wantrouwen in de leiding van het 'Leger van België'⁴ nog aan de vooravond van de bevrijding

1 Tijdens de eerste wereldoorlog kwam het flamingantisme in een stroomversnelling. Er was het 'activisme' in het bezette gedeelte van België, er was de 'frontbeweging' onder de Vlaamse soldaten aan de IJzer. Deze radicalisering zette zich na 1918 door en leidde tot de oprichting van een Frontpartij. Uit de Frontpartij ontstond in 1933 het VNV dat reeds vanaf haar ontstaan in de ban raakte van autoritaire ideeën (leidersprincipe, corporatisme). In 1936 behaalde de partij 13% van de stemmen in Vlaanderen. Alhoewel het VNV dé Vlaams-nationalistische partij was, moet men echter ook bedenken dat de Vlaamse beweging breder was en in nagenoeg alle partijen en groepen in Vlaanderen pleitbezorgers telde.

2 Het rexisme is gegroeid uit de Katholieke Actie voor jongeren ('Christus Rex') en is sterk verbonden met de charismatische leider van de beweging Léon Degrelle. Het integristisch katholicisme van de Katholieke Actie van die jaren werd door hem als instrument gebruikt voor radicale vernieuwing gericht tegen alle politieke partijen. Vooral de middenstand, getroffen door de economische crisis, voelde zich sterk aangetrokken tot het rexisme. Bij de parlementsverkiezingen van 1936 zorgde Rex voor een ware politieke aardverschuiving: het behaalde 11,5% van de stemmen (18,5% in Brussel, 15% in Wallonië). Dat bleek later het hoogtepunt van Degrelles beweging te zijn geweest; in 1937 verloor de Rexleider met klank de tussentijdse verkiezingen in Brussel tegen premier Van Zeeland, in 1939 was de partij op 4,5% teruggevallen.

3 De 'Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft' werd in 1936 opgericht als een culturele contactorganisatie tussen Vlaanderen en Duitsland. Voor de oorlog bleef het een zeer kleine organisatie, hoofdzakelijk actief in academische kringen die enige sympathie betoonden voor het nationaal-socialisme. Tijdens de oorlog vervulde de De Vlag een heel andere functie: het werd een politieke organisatie voor het propageren van de grootgermaanse SS-ideeën in Vlaanderen en in die optiek een door de SS vooruitgeschoven pion in het schaakspel tegen het Vlaamsen Nationaal Verbond.

4 In november 1942 was de benaming 'Belgisch Legioen' (op zich reeds een samenbundeling van diverse, vooral door reserve-officieren georganiseerde verzetsbewegingen) gewijzigd in 'Leger van

niet echt verdwenen. Zoals dat ook in het Onafhankelijkheidsfront⁵ het geval was, hadden de motieven van de verzetsmensen die vooral vanaf 1943 het Leger van België aan de basis versterkten, in slechts geringe mate te maken met de politieke opstelling van de leiders van deze ordegroepen in 1941.

Voor de communisten was het uiteraard niet het schisma tussen de koning en de regering dat hen ervan weerhield in 1940 de motor te zijn van een 'nationale' verzetsbeweging tegen de Duitse bezetter. De relatie tussen Duitsland en de Sovjetunie, en met name het niet-aanvals-pact tussen beide landen dat van augustus 1939 dateerde, hypothekeerde de manoeuvreerruimte van de KP. De partij had zich vóór de zomer van 1941 wel degelijk verzet tegen de Nieuwe Orde⁶, maar dan hoofdzakelijk vanuit een sociaal perspectief: tegen de ontoereikende bevoorrading, tegen de Unie van Hand- en Geestesarbeiders⁷, enzomeer. Een duidelijk politiek perspectief dat niet alleen opnieuw zou aanknopen bij de anti-fascistische stellingen van de jaren dertig, maar tevens het nationale verzet zou organiseren tegen de vreemde bezetter, ontbrak. Hierin stond de afwijzing van een alliantie met Groot-Britannië centraal, en het was pas na het herschudden van de internationale kaarten op 22 juni 1941 dat dit politiek perspectief kon gerealiseerd worden.

De communisten, die in Moskou hun meest voor de hand liggende geallieerde zagen, werden er na enige tijd ook toe gedreven nauwer aansluiting te zoeken bij de Belgische regering in Londen. Dat wil zeggen, dat de KP niet tegelijkertijd kon pretenderen de eenheid van alle verzetsgroepen na te streven (over de politieke grenzen heen) zonder de regering, die de oorlog vanuit Londen voortzette namens de Belgische natie, als gesprekspartner en als referentiepunt te beschouwen. Die toenadering gebeurde dus eigenlijk zonder dat er concreet aanwijsbare contacten waren tussen de KP en/of het Onafhankelijkheidsfront en de regering. Veeleer was het het objectieve verloop van de oorlogvoering dat beiden ertoe bracht hun wederzijds 'bestaan' te onderkennen. De regering beseftte maar al te goed dat de communisten door hun alomtegenwoordige en harde verzetsactie een tegenmacht opbouwden in bezet België. Daartegen — en tegen de aspiraties van de rechts georiënteerde militaire verzetsbewegingen — had zij één belangrijke troef in handen: de wettelijkheid van

België'. Deze wijziging liep parallel met de erkenning van kolonel Bastin (de leider van het 'Leger van België') als chef van de clandestiene militaire organisaties door de Belgische regering in Londen. Om ieder misverstand te vermijden kreeg het 'Leger van België' aan de vooravond van de bevrijding een andere naam: 'Geheim Leger'. Hiermee wilde de Belgische regering duidelijk maken dat het geen embryo van het herop te richten Belgisch leger was.

5 Vanaf mei 1941 probeerden de communisten een front tot stand te brengen tussen alle anti-Duitse krachten in bezet België. Dit voornemen kreeg slechts een begin van uitvoering na de Duitse aanval op de Sovjetunie, 22 juni 1941. Met uitzondering van bepaalde liberalen, gingen zeer weinigen uit de traditionele politieke families op dit voorstel in. Vanaf midden 1942 ontwikkelde dit 'Onafhankelijkheidsfront' zich echter tot de belangrijkste niet-militaire verzetsbeweging buiten de traditionele politieke kanalen om. De communistische invloed erin zwakte naar het einde van de oorlog toe af, maar bleef niettemin reëel.

6 In een periode van semi-clandestiniteit werkte zij vanaf september 1940 reeds clandestien met sluikbladen en in nieuwe organisatievormen (zie in dit verband: R. van Doorslaer, *De K. P. B en het Sovjet-Duits niet-aanvals-pact* (Brussel, 1975) 118 vlg.

7 De Unie van Hand- en Geestesarbeiders was een corporatistisch eenheidssyndicaat dat in november 1940 onder druk van de vertegenwoordiger van het 'Deutsche Arbeitsfront' in België werd opgericht. Hendrik de Man speelde bij het initiatief een belangrijke rol maar in de Unie waren zowel bepaalde christelijke, liberale als socialistische syndicalisten vertegenwoordigd. De Unie slaagde er echter nooit in een grote aanhang te verwerven en ging vanaf 1942 meer de politieke collaboratietoer op.

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEDE WERELDOORLOG

haar positie die werd gewaarborgd door de geallieerde naties. Zonder dus over een reële machtsbasis te beschikken in bezet België slaagde de regering er vanuit deze relatief comfortabele positie in om een formele eenheid van de verzetsbeweging te bewerkstelligen toen de bevrijding nakend was. Veel gelegenheid om hun machtspositie verder te verstevigen kregen de communisten trouwens niet: België werd in een handomdraai bevrijd zonder dat de verzetsbewegingen daarin een beslissende rol speelden. Desondanks was het precies de KP die als enige nieuwe politieke kracht van betekenis uit de oorlog kwam. Deze indringer neutraliseren en politiek elimineren stond bijgevolg bovenaan de verlanglijst van de traditionele politieke families. Zij betoonden daarbij een opvallende solidariteit, waarvan de grondslag reeds tijdens de bezetting was gelegd.

De traditionele machtsgroepen

Het aflijnen van de opstelling van de traditionele machtsgroepen tijdens de bezetting stelt ons voor meer problemen. In de eerste plaats traden de geëigende spreekbuizen van de politieke partijen door het verbod van de bezetter niet meer op de voorgrond. Nochtans waren zij niet alleen vertegenwoordigd in de regering in Groot-Brittannië, maar bleven zij via diverse kanalen ook in bezet België aanwezig.

Zo is bijvoorbeeld het besluitvormingsproces inzake de Galopin-doctrine⁸ en de daaraan gekoppelde aanwezigheidspolitiek in 1940 toch niet helemaal duidelijk. Hoe was in deze context de relatie tussen het financieel-economisch, administratief en justitieel establishment enerzijds en de politieke wereld anderzijds. Of was er een stilzwijgende, haast vanzelfsprekende eensgezindheid?

Een ander punt is de evolutie van deze aanwezigheidspolitiek, als poging om het administratief-, rechterlijk- en economisch apparaat in eigen hand te houden. In 1940 en ook wel in 1941 bleef rond deze beleidslijn een sfeer hangen van een mogelijke 'Belgische' oplossing voor het bezettingsvraagstuk, deze oplossing namelijk waarin Vichy Laken werd en Pétain koning Leopold. De volgende elementen stofferden, naast de alom gekende⁹, dit dossier: de rol van secretaris-generaal en tevens commissaris-generaal Verwilghen¹⁰ welwillend gesteund door het episcopaat, het politiek verzamelen van de uit officieren en reserve-officieren

8 Alexandre Galopin (1879-1944) was sinds 1935 gouverneur van de 'Société Générale', de belangrijkste Belgische bank- en holdingmaatschappij. Tijdens de oorlog leidde hij een comité dat naar hem werd genoemd en waarin de belangrijkste Belgische financieel-economische groepen vertegenwoordigd waren. In die functie had hij een belangrijk aandeel in het uitstippelen van de economische politiek tijdens de bezetting, naderhand als Galopin-doctrine betiteld. Deze doctrine hield in dat België verder moest produceren om het economisch potentieel intact te houden, om het eventueel deporteren van arbeiders te verhinderen en om de nodige levensmiddelen te kunnen aankopen. Deze productie mocht echter niet direct dienstbaar zijn aan de Duitse oorlogsindustrie, hoewel de grens hier niet altijd scherp te trekken viel. Op 28 februari 1944 werd Galopin door Vlaamse SS-ers vermoord.

9 In *L'an 40. La Belgique occupée* van J. Gotovitch en J. Gérard-Libois (Brussel, 1974), worden deze initiatieven grondig in twee paragrafen besproken: 'Le temps des notables' en 'Un gouvernement en Belgique occupée'?

10 Charles Verwilghen was in 1934 benoemd tot secretaris-generaal op het ministerie van arbeid en sociale voorzorg. In 1940, bij het begin van de bezetting kreeg hij daar de functie van commissaris-generaal voor de wederopbouw bovenop. In de merkwaardige atmosfeer van 1940, toen het gonsde van geruchten over de mogelijke vorming van een regering in bezet België, werd deze nieuwe functie van Verwilghen als een optie op het eerste-ministerschap gezien. Alleszins genoot Verwilghen het vertrouwen van het hof en van kardinaal Van Roey. In verband met de problematiek van de verplichte tewerkstelling nam Verwilghen in 1942 ontslag als secretaris-generaal.

bestaande 'ordegroepen' rond de koning en niet in het minst het plan tot grondwetsherziening op papier gezet door eminente en nauw met het hof verwante juristen. De afwijzing van Hitler en de eerste tekenen van het keren van de oorlogskansen deden deze late uitloper van de regimecrisis (die in de jaren dertig was gestart) spaak lopen. Vanaf dan, grosso-modo het najaar van 1941, werd er langzaam maar zeker opnieuw gewerkt aan het herstel van de sociale en politieke verhoudingen van de tussenoerlogse periode. Vanaf dan ook werden bij het toepassen van de 'politiek van het minste kwaad' strikter de louter Belgische belangen als norm gesteld.

1940 was zonder twijfel het jaar geweest van de grote verwarring voor sommigen, van de grote illusies voor anderen. De kerkelijke hiërarchie en de katholieke leiders dachten er in eerste instantie aan zich te schikken naar de Nieuwe Orde om hun verworven maatschappelijke positie niet in gevaar te brengen. Bij de socialisten was er een breuk tussen een minderheid die de Duitse kaart wenste te spelen en een andere minderheid die zich resoluut tegen de eerste afzette — de overigen keken de kat uit de boom. Voor de liberalen is men wel verplicht de som te maken van de individuele reacties en dan blijkt dat er zeer weinigen de autoritaire toer opgingen. Deze toestand veranderde in de zomer van 1941, toen voor velen was komen vast te staan dat Duitsland de oorlog niet definitief had gewonnen. De kerkelijke hiërarchie keerde zich reeds eind 1940 tegen de pro-Duitse Nieuwe Orde-groepen, terwijl in de zomer van 1941 het christelijk syndicaat zich uit de Nieuwe Orde-vakbond terugtrok. Binnen de katholieke familie was daarmee het laatste overblijfsel van de verwarring van 1940 opgeruimd. Na de zomer van 1941 werden ook de rangen van de radicale socialistische jongeren in het verzet aangevuld met enkele vooroorlogse leiders die zich in het perspectief van de voorbereiding van de na-oorlog meer met de uitbouw van de beweging gingen bezighouden. Heel wat liberalen daarentegen vonden juist door hun al even traditioneel gebrek aan 'familiebanden' in dezelfde periode hun weg naar de belangrijkste niet-militaire verzetsbeweging: het Onafhankelijkheidsfront. Was 1940 een jaar van verwarring, 1941 was een scharnierjaar waarin de belangrijkste keuzen werden gemaakt en waarin de kampen werden afgebakend.

De 'solidariteit van de macht'

De houding van het patronaat is wat deze evolutie betreft uitermate betekenisvol. In 1940 zette het Centraal Nijverheidscomité " haar leden nog aan om loonsverlagingen door te drukken, wat toen in corporatief-katholieke middens op gemor stuitte. In 1941 was dit patronaal offensief reeds overgewaaid. Het maakte plaats voor een behoedzame aanpak van de sociale problemen. Zo werd in de Unie van Hand- en Geestesarbeiders nimmer een geautoriseerde gesprekspartner gezien. Daartegenover stond de duidelijke wil om contact te blijven onderhouden met de vooroorlogse syndicale bedrijfsafgevaardigden. Tegelijkertijd werd de regering in Londen voor het patronaat opnieuw een referentiepunt. Ook de Duitse overwinningskansen werden in juni 1941 door Alexandre Galopin reeds anders ingeschat dan in 1940¹¹. Hiermee was dan de gunstige voedingsbodem geschapen voor een constructief gesprek over de toekomstige — lees naoorlogse — verhoudingen tussen werkgevers- en

11 Het Centraal Nijverheidscomité, beter bekend als 'Comité Central Industriel' was de overkoepelende patroonsorganisatie in België.

12 E. Verhoeyen, 'Les grands industriels belges entre collaboration et résistance: le moindre mal', *Cahiers-Bijdragen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, X (november 1986) 57-114.

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEDE WERELDOORLOG

werknemersorganisaties en de uitbouw van een algemeen stelsel voor de sociale zekerheid. Mijns inziens is dit gesprek een concreet voorbeeld van wat wij de 'solidariteit van de macht', dat wil zeggen het verstandshuwelijk tussen de traditionele economische en politieke machten, kunnen noemen. Twee krachtvelden speelden daarin een belangrijke rol: het katholieke patronaat en de socialistische syndicalisten.

Het was vrij logisch dat het katholiek en corporatistisch ingesteld patronaat in deze een belangrijke rol speelde. De katholieke structuren waren door de bezetting niet aangetast. De politieke en syndicale organisaties die onder de verbodsbepalingen van de bezetter vielen hadden zich in de mantel van de kerkelijke organisaties gehuld. De macht van de katholieke 'zuil' was dus geenszins verzwakt, en het feit dat er geen politieke emanatie als dusdanig meer mocht bestaan was hierin nauwelijks van betekenis.

Merkwaardiger is de opvallende rol die de socialistische syndicalisten toebedeeld kregen. 'Syndicalisten' moet hier trouwens in de ruime betekenis van het woord gezien worden, aangezien het hier een aantal topfiguren betrof die op de brug zaten tussen het syndicale en het politieke. De socialistische familie was inderdaad door het eigengereid optreden van Hendrik de Man¹³ in 1940 als machtsgroep uitgerangeerd. De aanwezigheid in de clandestiniteit, gedragen door een aantal jongere en soms radicalere elementen, speelde in de verdere evolutie van de beweging slechts een secundaire rol. Een poging tot reorganisatie van de vakbond in de semi-clandestiniteit (vooral in het Luikse bolwerk) bleek niet bestand tegen de Duitse repressie. Het vertrek van de secretaris-generaal van het BVV 14 Bondas¹⁵, naar Londen in 1942 bezegelde de zwanezang van het naar de bedrijven toe georganiseerd socialistisch syndicalisme. De socialisten werden als het ware platgedrukt tussen de bezetter enerzijds en de clandestiene activiteiten van de communisten anderzijds. Voor de in het land aanwezige socialistische leiders was het bijgevolg allerbelangrijkst dat zij een officiële erkenning kregen van het patronaat én dat zij met ingrijpende sociale hervormingen konden uitpakken na de bevrijding. Ook het patronaat besepte dat de désastreuse daling van de levensstandaard en de ontwrichte sociaal-economische situatie heel wat toegevingen vereisten, maar liet niet na van de syndicale vertegenwoordigers de belofte af te dwingen dat nationalisaties na de bevrijding zouden achterwege blijven.

13 Hendrik de Man (1885-1953) werd in 1939 voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij na het overlijden van *patron* Emile Vandervelde. Begin juli 1940 publiceerde hij zijn berucht manifest waarin hij de Belgen opriep zich in een eenheidspartij rond de koning te verenigen, waarin hij het faillissement proclameerde van het parlementair regime en het 'plutocratisch kapitalisme' in de 'zogenaamde democratieën', waarin hij pleitte voor een autoritaire staatsordening en waarin hij tenslotte de politieke rol van de BWP als beëindigd beschouwde. In 1942 trok De Man zich ontgoocheld uit de collaboratie terug, nadat het hem duidelijk was geworden dat de Unie van Hand- en Geestesarbeiders de richting van de politieke collaboratie was ingeslagen.

14 In 1937 kreeg de Syndikale Commissie van de BWP de naam 'Belgisch Vakverbond' (BVV); deze naamsverandering was een eerste stap naar de organisatie van een autonoom socialistisch syndicalisme. Pas na de tweede wereldoorlog kwam het nieuw opgericht Algemeen Belgisch Vakverbond structureel los te staan van de Belgische Socialistische Partij.

15 De Luikenaar Joseph Bondas (1881-1957) was secretaris-generaal van het BVV en leidde de heroprichting van de socialistische syndicaten in de clandestiniteit. Midden 1942 werd hij gedwongen naar Groot-Brittannië uit te wijken.

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEDE WERELDOORLOG

Toen in april 1944 het 'Ontwerpakkoord van sociale solidariteit' werd ondertekend¹⁶, was meteen de basis gelegd voor het klimaat van de overlegeconomie dat zo typerend was voor de naoorlogse wederopbouw van België en tegelijkertijd een hoeksteen in het herstel van de vooroorlogse politieke machtsverhoudingen. Het was de blauwdruk van een sociale consensus (in de nieuwe omstandigheden) tussen zeer uiteenlopende sociaal-economische en politieke krachten: van de socialistische syndicalisten, via de katholieke corporatisten uit 1940 tot en met Leopold UI in zijn politiek testament uit 1944. Dat de bewegingen die na 1941 steeds verder in het collaboratiemoeras waren weggezonden hierbij niet werden betrokken lag voor de hand. Maar ook de belangrijkste politieke motor van het verzet, de communisten, werd nadrukkelijk buiten spel gezet. Dit was geen toeval. Juist de 'communistiche hypothek' had niet weinig bijgedragen aan het tot stand komen van deze consensus.

Ook de doorbraak van het communisme als polariserende politieke stroming, bleek dus een aan de bezetting gebonden situationeel fenomeen te zijn geweest. De politiek van consensus en continuïteit, tijdens en na de bezetting, had haar degelijkheid bewezen, althans voor het politiek establishment. Een 'vernieuwd' België, dat voor extreem links en extreem rechts vanzelfsprekend andere ladingen dekte, was er ondanks de tweede wereldoorlog niet gekomen. Dat sommige bevolkingsgroepen door deze gang van zaken in hun aspiraties gefrustreerd waren, kwam met enige vertraging bij de gewelddadige ontknopning van de koningskwesitie in 1950 aan de oppervlakte. Maar ook toen bleef het mechanisme, zij het niet zonder moeite, overeind.

III CONTINUÏTEIT EN DISCONTINUÏTEIT NA DE TWEDE WERELDOORLOG

SYNTHESE VAN HET RONDE-TAFELGESPREK

R. van Doorslaer en J. Verhelst

1 *De kerk en de katholieken*

Over de oorlog heen bleven corporatisme en klassensamenwerking het denken van de kerk bepalen, zij het met een belangrijke accentverschuiving. Voor de oorlog was er affiniteit met de corporatistische ideeën in Oostenrijk (Dolfuss) en Portugal (Salazar). In 1940 was er een kort moment van contact met de Duitse versie van de Nieuwe Orde.

De katholieke kerk is een instelling die bij uitstek begaan is met de eigen continuïteit. Daarin staat het behoud van de instellingen centraal, waarmee zij zich vanaf de negentiende eeuw en binnen de liberale maatschappij een vaste grond creëerde. In mei 1940 was dé vraag voor de kerk dan ook: blijft dat liberaal systeem houdbaar of niet? Dat moment van twijfel was reeds eind 1940 overwonnen: men zag meer heil in een herstel van de oude maatschappelijke toestand. Er werd daarom al vlug afstand genomen van de Nieuwe Orde-ideeën. Meteen werden gelovigen die wel verder wensten te gaan in die optiek, ook afgewezen. Naarmate de Duitse nederlaag zich aftekende werd een andere vorm van klassensamenwerking voorbereid: deze van de overlegeconomie. Men kan daaruit concluderen dat er continuïteit was van corporatisme tot overlegeconomie.

16 Dit akkoord werd ondertekend door vertegenwoordigers van de (Waalse) christelijke vakbond, en door diverse afgevaardigden van het patronaat. De socialistische vakbondsleiders Major en Van Acker (zie verder) betuigden principieel hun instemming maar wensten toch eerst hun basis te raadplegen.

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEDE WERELDOORLOG

Binnen de katholieke zuil en van patronale zijde was Bekaert 17 een promotor van die overlegeconomie. Hij werd er van de zijde van het Algemeen Christelijk Werkliedenverbond (ACW) ¹⁸ bijgestaan door Cool 19. Die idee kreeg trouwens meer steun in Vlaanderen dan in Brussel of Wallonië, waarde tegenstelling tussen liberaal 'groot-kapitaal' en arbeidersbeweging toonaangevend bleef. Het feit dat het Vlaamse patronaat van KMO-oorsprong ²⁰ was kan daar een rol in hebben gespeeld.

Met de stichting van de Christelijke Volkspartij (CVP) ²¹ in 1945 leek het grote, unitaire doel bereikt: de nieuwe partij was bovendien meer dan alleen een optelsom van standen, het was een politiek instrument. Men stelt trouwens vast, dat de leiding geheel in handen kwam van de generatie van mensen die gevormd waren in de K(atolieke) A(ctie) van vóór 1940 en niet meer van echte standenvertegenwoordigers. De grote dissidenties van voor 1940, de Vlaams-nationale en de rexistische, leken overwonnen. Voor de tweede zou dat ook waar blijven. Wat de eerste betreft kan worden aangestipt, dat bepaalde regulieren zich voor de oorlog nooit door de Katholieke Actie (KA) ²² uit de Vlaams-nationale studentenbeweging hadden laten verdringen (wat met seculieren wel gebeurde) en dat zij het vooral waren geweest, die in deze middens de 'link' hadden gelegd naar de Duitse Nieuwe Orde. De afloop van de oorlog maakte echter dat de communautaire opdeling voorgoed overwonnen leek. Na de oplossing van de koningskwestie en na de schoolwetgeving van Harmel leek het er in 1954 zelfs op dat alle grote problemen geregeld waren. De continuïteit leek verzekerd en, doorheen de accentverschuivingen, zelfs versterkt.

Toch waren elementen van discontinuïteit reeds aanwezig. De beslotenheid van het katholieke milieu zou beïnvloed blijken door een paar ervaringen uit de oorlogsjaren, met name: 1

17 De Westvlaamse staaldraadfabrikant Leon Bekaert (1891-1961) speelde in het Belgisch sociaal-economisch leven een vooraanstaande rol. In 1934 werd hij voorzitter van het Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers (ACVW) en pleitbezorger van de klasse-verzoenende sociale leer van de katholieke kerk. Tijdens de bezetting was hij een belangrijk raadsman van kardinaal Van Roey en achter de schermen mede-inspirator van het pact van sociale solidariteit.

18 Het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW) was tot 1940 één van de standen van de Katholieke Partij en als dusdanig de politieke emanatie van de christelijke arbeidersbeweging. Gedurende de oorlog moest het ACW noodgedwongen haar politieke activiteiten staken. De religieuze, culturele en sociale activiteit werd echter voortgezet door de in 1941 opgerichte Katholieke Werkliedenbonden (KWB), een Katholieke Actie-organisatie voor mannelijke volwassenen.

19 August Cool (1903-1983) was sinds 1932 algemeen secretaris van het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV). Met de Vlaamse vleugel van het ACV koos hij in 1940, hoofdzakelijk uit pragmatische overwegingen, voor de toetreding tot de Unie van Hand- en Geestesarbeiders. Goed een halfjaar later verliet het Vlaams ACV de Unie, maar de hereniging met de Waalse vleugel (die in 1940 niet tot de Unie was toegetreden) liep niet over rozen. Vooral de figuur van Cool was voor de Walen onaanvaardbaar geworden. Dit belette Cool niet na de tweede wereldoorlog de verongelukte voorzitter Henri Pauwels op te volgen en een uitermate belangrijke rol te spelen in het naoorlogs sociaal-economisch leven.

20 KMO, Kleine en Middelgrote Ondernemingen.

21 De in 1945 gestichte CVP was een voortzetting van de vooroorlogse katholieke partijformatie, het Katholiek Blok. Wat vóór 1940 niet gelukt was lukte in 1945 echter wel: het construeren van een hechte, boven de 'standen' (boeren, middenstanders, burgerij en arbeiders) staande partijformatie. De diverse sociale geleidingen bleven echter, tot op de dag van vandaag, in de partij aanwezig.

22 De Katholieke Actie (ontstaan in Italië tijdens de beginjaren van het fascisme) was het geheel van religieus-vormende organisaties voor jongeren, vrouwen en vanaf 1941 in België ook mannelijke volwassenen. De overheersende stroming in de KA vóór de tweede wereldoorlog was een sterk conservatief, autoritair en integristisch katholicisme. De partijpolitiek (in een democratisch kader) werd afgewezen.

de ontdekking van 'de andersdenkende', die bepaalde katholieken ontmoet hadden in het verzet; 2 de vaststelling van de ontkerstening, die vooral ervaren werd in de mobilisatie en in de krijgsgevangenenkampen; 3 de wijze waarop de Franse kerk zich gecompromiteerd had, waardoor de idee ingang vond dat in het temporele ook de kerk zich vergissen kon.

Deze vaststellingen schokten de zekerheid: welke waarde had de zuil dan wel, hoe veilig was 'het getto'?

2 *De socialisten*

Behalve in Nederland, waar de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) reeds voor de oorlog een meer nationale opstelling had gekozen in plaats van de vroegere identificatie als klasse-partij, en waar in 1947 dezelfde tendens trouwens de overhand hield, verkeerden op het einde van de jaren dertig de meeste socialistische partijen van West-Europa in grote verwarring. Dat was met-Labour het geval, waar de 'new left'-contestatie zeer fel was, dat was in het bijzonder het geval met de Franse socialistische partij (SFIO) die bijna uiteenviel. Had voorzitter De Man, wiens invloed op de militanten in 1940 eerder gering geworden was, de Belgische Werklieden Partij (BWP) niet ontbonden dan zou deze partij het hoe dan ook moeilijk hebben gehad zich tijdens de oorlog te organiseren. Het resultaat was dat de BWP angst had zich nog met enig neologisme te tooien. Toch moest zij aan de concurrentie van de KP het hoofd bieden. Dat deed haar congres van 1945 teruggrijpen naar het charter van Quaregnon²³ — een revolutionair geacht handvest — en dit terwijl de nieuwe Belgische Socialistische Partij (BSP)²⁴ in werkelijkheid een uiterst pragmatisme ging huldigen. Tegelijkertijd werd de wacht grondig afgelost. Al diegenen die iets te lang waren blijven hangen bij de Duits-geïnspireerde Unie van Hand- en Geestesarbeiders werden geroyeerd. Soms betekende deze aflossing dat zelfs mannen uit Londen het aflegden tegen wie uit het verzet kwam²⁵. Men zou moeten wachten tot de staking van 1960-1961 om weer zulk een omvangrijke vernieuwing van het politiek personeel te zien gebeuren.

De concurrentie met de KP was zeer belangrijk. Het kwam er voor de BSP op aan binnen de 'solidariteit van de macht' stand te houden, wat haar door het combineren van haar rol in Londen en in het verzet in alle legitimiteit ook lukte²⁶. In 1944 was de BSP een sleutelpartij voor de continuïteit, een waarborg voor België. Zij had trouwens niet die slechte faam uit de jaren dertig die zoveel moeilijkheden opleverde voor haar Franse zusterpartij, SFIO. Toch waren er in het begin grote problemen: de socialistische partij moest een grote inspanning leveren om haar leden en militanten. Waarvan zij in de oorlog het spoor bijster werd, terug te vinden. Vanuit dat oogpunt bekeken kwam de koningskwestie haar heel gelegen. Inzake syndicale kracht wist de sociaal-democratie zich wel vlug te herstellen.

23 Het charter van Quaregnon dateerde van 1894 en paste toen in de marxistisch-reformistische geest van de socialistische arbeidersbeweging.

24 De BWP ontstond in 1885 en werd in 1940 ontbonden. De naam BSP ontstond in 1941 in de clandestiniteit.

25 In Nederland kwam de SDAP — die zich tijdig had opgegeven — zonder veel kleerscheuren uit de oorlog, maar was het ook in de nevenorganisaties (die waren blijven bestaan) dat de rekeningen betaald werden. Opvallend is dat de ideeën van De Man in Nederland in 1945 niet taboe waren.

26 In België droeg het anti-communisme van de socialisten bij tot een eigen aandeel in het verzet, in Noord-Frankrijk droeg het bij tot collaboratie.

3 *De monarchie*

Globaal bekeken werd het lot van de monarchieën in Europa mede bepaald door de akkoorden van Jalta. De houding, die bepaalde monarchen in hun respectievelijke landen hadden aangenomen tijdens de bezetting, speelde daarbij slechts een secundaire rol. Gedurende de hele periode bleef in sommige politieke groeperingen de vraag naar een sterk centraal gezag bestaan. Vóór 1940 lag deze vraag in het verlengde van de algemene economische, sociale en politieke crisis waardoor de parlementaire mechanismen in diskrediet raakten. In een land als België stimuleerde zulks tot een eis om meer koninklijk gezag. Na de tweede wereldoorlog werd het streven naar een 'monarchie musclée' afgezwakt. Haar voorstanders stonden nu in de marge van de sociale (en politieke) consensus die bij de bevrijding was bereikt. Alleen het streven naar een sterke uitvoerende macht bleef over.

De monarchie op zich werd in België alleen marginaal ter discussie gesteld. Men kan stellen dat de kritiek op Leopold III zich, paradoxaal, moest bedienen van de verdediging van de monarchie en van de bestaande structuren. Het is dus de figuur van Leopold III die ter discussie gesteld werd en, daarachter, het type van monarchie dat hij voorstond. In dit ronde-tafelgesprek bleef de kwestie echter onbeslist of de vorst bekeken moet worden louter als exponent van een onderdeel van die crisis, dan wel door zijn taakopvatting als oorzaak zelf van de crisis. Hoe het ook zij, de koning werkte zich in een toestand waarin hij de vorst werd van één partij, juist die partij wier optreden door de meerderheid in Wallonië als vernederend werd ervaren. Toch lopen ook hier de meningen uiteen of en in welke mate juist de koningskwestie als uitgangspunt van de latere communautaire problemen bekeken mag worden. Eén visie luidt: de eenheid van België kwam versterkt uit de oorlog, werd opnieuw en door de houding van de koning ter discussie gesteld, maar toen de koningskwestie opgelost werd viel alles in de plooi. De tegengestelde visie luidt: de eenheid van het land in 1945 was slechts oppervlakkig en toen de christen-democratie na de koningskwestie voor de laatste maal probeerde om de sociaal-democratie de macht te onnemen veroorzaakte dat niet alleen een hevige en totale inzet van de oppositie, maar het had ook een lange en blijvende nawerking. Een aanvulling bij dit laatste standpunt klinkt als volgt: Leopold III is de inzet geworden van twee maatschappelijke visies die bij de basis van regeringspartijen en oppositie aanwezig waren. In ieder geval, zo werd in het gesprek algemeen benadrukt, was er na de regeling van de koningskwestie zeer lang een grote huiver in de Belgische politiek aanwezig om parlementair systeem én monarchie nog ter dispuut te brengen.

In het kader van de internationale ontwikkeling verloor de koning de functie van opperbevelhebber. In vredetijd heeft de vorst tot nu toe greep op de benoemingen in het leger. Na de oorlog traden eerst de regent en na hem koning Boudewijn politiek meer op de achtergrond. Een uitdrukking als 'Le Palais désire' verdween, de politieke gesprekken tussen vorst en politici, de 'entourage' van de koning, zijn 'adviseurs' verloren hun belang. Daar staat tegenover dat de koninklijke rede over Kongo van 10 januari 1959 voldoende was om de rechterzijde af te houden van een campagne tegen de dekolonisering.

4 *Het leger*

Wat het leger betreft kan men het minst op continuïteit wijzen. De roem van 'De IJzer' vervloog in de meidagen van 1940. Het gros van de officieren bleef wel trouw aan de koning, bleef wachten op enig politiek signaal van hem. Deze trouw gold de persoon van de vorst, want ten opzichte van de regent zou de kloof zeer groot blijken. Omdat zij tot in 1945 in krijgsgevangenschap bleven werd na de bevrijding een beroep gedaan op reservisten en op mensen uit het (hoofdzakelijk) rechts verzet. Dat zorgde achteraf voor bijkomende in-

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEDE WERELDOORLOG

terne spanningen met de beroepsofficieren. De gevestigde machten bekeken met argwaan een mogelijke invloed van zowel extreem rechts als extreem links op het leger. Uit dit alles volgde dat men zelfs niet toekwam aan gewenste of noodzakelijke hervormingen. Veel spanningen werden later opgelost door de internationalisering van de bevelvoering.

Er deed zich ook een verschuiving voor in de mentaliteit: na de oorlog was de notie inzake sociale plicht van de militair anders dan ervoor. Ook de politieke samenstelling van het officierenkorps werd anders. Voor de oorlog was de meerderheid liberaal; erna verwierven de katholieken meer evenwicht, mede omdat heel wat jongeren die tijdens de oorlog actief waren geweest in het katholiek scoutisme, na de oorlog een militaire carrière aanvatten.

5 De uiterst-rechtse groepen en het Vlaams-nationalisme

Na de oorlog noemde men zich een lange tijd niet meer 'rechts' noch 'conservatief'. De uitgesproken rechterzijde dook onder en manifesteerde zich tot aan de crisis van 1950 niet meer als autonome organisatie. Men moet echter wel duidelijk onderscheid maken tussen de ex-collaboratie ter rechterzijde en de rechterzijde uit verzetsmilieus en (hoofdzakelijk) binnen de katholieke familie, die de koningskwestie als kapstok voor eigen motieven gebruikte. Later kwamen beide laatste aan Franstalige zijde tot de oprichting van nieuwe groepen.

Reeds voor de tweede wereldoorlog omvatte het autonoom Vlaams-nationalisme een federalistische en een separatistische tendens. Dat bleef zo tijdens de bezetting en daarna. Het verschil was wel dat het VNV vóór 1940 niet in de plaatselijke en nationale machtsorganen was doorgedrongen, wat tijdens de oorlog door middel van de collaboratie wel gebeurde. Meer dan 1.700 mandaten werden door het VNV vooral van de katholieken overgenomen. Toen het tot zijn leider Elias²⁷ doordrong dat de lange-termijn doelstellingen van het VNV niet via de collaboratie konden worden bereikt, werd hij voor een onmogelijk dilemma geplaatst: die macht verder uitoefenen of haar loslaten. Hij koos het eerste, maar zocht tegelijkertijd contact met Londen. Daarvoor was het toen veel te laat en bij de bevrijding namen de katholieken de hen ontnomen plaats opnieuw in. Zij deden zelfs meer: de in 1945 opgerichte CVP recupereerde een aantal Vlaams-nationalistische mandatarissen én hun kiezers. Het waren echter de mandatarissen die in contact hadden gestaan met de groeiende Vlaamse economische machtskringen die werden gerecupereerd, niet diegenen die zich louter op politiek vlak hadden gemanifesteerd. In de CVP, maar ook in de later opgerichte Volksunie²⁸, kwam de nadruk te liggen op het veroveren van de macht in een Belgisch kader. Dat het begrip 'Dietsland'²⁹ als separatistisch politiek model zo goed als verdween is daarvan een uiting.

6 De communisten

De Kommunistische Partij van België (KPB) kwam bij de bevrijding naar voren als een nieuwe macht, een positie die voorbereid was in de jaren dertig. Toen reeds ontwikkelde zij zich van een marginaal groepje tot een partij met politiek appèl, wat te danken was aan de overgang van een aantal socialistische militanten. Belangrijk is het daarbij te noteren dat die overgang in de hand gewerkt werd door de frustraties ten aanzien van de BWP-politiek en

27 De historicus Hendrik Elias (1902-1973) volgde in 1942 de overleden 'leider' Staf de Clercq op.

28 De Volksunie werd in 1954 gesticht maar heeft in de Vlaamse Concentratie van 1949 een voorloper.

29 Met het begrip 'Dietsland' werd de politieke vereniging van Noord- en Zuid-Nederland bedoeld.

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEDE WERELDOORLOG

de aantrekkingskracht van het anti-fascisme. De periode van het niet-aanvals-pact, van de theorie van de twee Imperialismen (toen het Duits imperialisme duidelijk niet als voornaamste vijand mocht worden gebrandmerkt) was in die optiek een intermezzo. De vraag werd opgeworpen of er van deze stelling enige invloed is uitgegaan ten gunste van de vrijwillige arbeid in Duitsland. Dit zou echter niet het geval geweest zijn. Het feit dat in het latere gewapend verzet juist die vrijwilligers wel sterk vertegenwoordigd waren is vooral aan sociale noden toe te schrijven. Politieke nuances werkten minder door. In die kleine tussenperiode bleef de KPB wel actief op sociaal vlak en tegen de burgerij³⁰. De Duitse inval in de Sovjetunie maakte een eind aan het intermezzo en luchtte zelfs op. Men kan stellen dat de KPB vanaf dan alles op alles zette om de Duitse nederlaag te bespoedigen. De successen die zij met haar verzetsactiviteiten boekte situeerden zich alle op direct met de bezetting gelieerde terreinen, uitgezonderd de syndicale beweging. Tijdens de oorlog werd echter reeds geopteerd voor een evolutie naar een eenheidsvakbond. Toen de communisten vanaf 1944 resoluut die weg insloegen, lieten zij meteen de kans op een eigen zuil vallen. De successen tijdens de oorlog bleken dus uiteindelijk zeer conjunctureel te zijn.

Tegenover deze strategie stond de grotere politieke ervaring aan socialistische zijde, waar begrepen werd dat de eenheid een middel was om de communisten op te slorpen of zelfs te elimineren (Major³¹, Van Eynde³², Van Acker³³, Buset³⁴ en anderen; er waren ook wel enkelen die afkerig waren van die eenheid). De communistische nederlaag in de verkiezingen van 1949 sloot in feite reeds de periode van concurrentie met de KPB af en herstelde de vooroorlogse machtsverhoudingen.

Met betrekking tot de vraag of het beconcurreren van elkaar ook gepaard ging met een politiek van bewust elimineren van de communisten waren de meningen in de discussie verdeeld. In ieder geval liet men de KPB zich 'verbranden' in de regeringsdeelname. Natuurlijk waren er socialisten, zoals een Spaak³⁵, die misschien wel dachten aan een radicaal-socialis-

30 Dit laatste kan ook gezegd worden van de Communistische Partij Nederland. Deze raakte daarbij erg in verwarring toen haar eigen sociale agitatie in de publieke opinie gekoppeld werd aan de irritatie over het anti-joodse optreden van de bezetter en zo omsloeg in de februari-staking van 1941.

31 De vakbondsleider Louis Major (1902-1986) was tijdens de bezetting ongetwijfeld de drijvende kracht van de clandestiene socialistische beweging in Vlaanderen. Samen met onder meer Achiël van Acker zetelde hij in de werkgroep die het 'Pact van sociale solidariteit' voorbereidde. In 1952 werd hij algemeen-secretaris van het Algemeen Belgisch Vakverbond.

32 Van Eynde Theophile 'Jos' (1907-), journalist, was één van de spilfiguren van de clandestiene BSP in Antwerpen en werd na de oorlog hoofdredacteur van de *Volksgezant* en volksvertegenwoordiger.

33 Achiël van Acker (1898-1975) was sinds 1927 volksvertegenwoordiger. In het begin van de oorlog aarzelde hij om positie te kiezen, maar naderhand sloot hij zich aan bij de clandestiene BSP. Tijdens een langdurige ziekte van Louis Major verving hij deze in de werkgroep die het pact van sociale solidariteit voorbereidde. Bij de bevrijding was hij als pragmatisch socialist, naast de uit Londen teruggekeerde Paul-Henri Spaak, dé sterke figuur van de BSP. Hij werd minister en in 1945 ook premier. Zijn regering bracht het pact van sociale solidariteit, met daarin een algemeen stelsel van sociale zekerheid, ook tot uitvoering.

34 Max Buset (1896-1959) behoorde vóór de oorlog tot de linkervleugel van de BWP, waarvoor hij sinds 1932 volksvertegenwoordiger was. Hij week in juni 1940 uit naar Londen. In 1945 werd hij partijvoorzitter van de BSP.

35 Paul-Henri Spaak (1899-1972) werd in 1936 minister van buitenlandse zaken en was in die functie één van de architecten van de Belgische onafhankelijkheidspolitiek. Ook in de Londense emigrantenregering beheerde hij deze portefeuille.

DISCUSSIE OVER BELGIË IN DE TWEEDE WERELDOORLOG

tische eenheidspartij. Dat gold ook, zij het met een andere draagkracht, bij bepaalde groepen aan de basis van de BSP. Van Acker manoeuvreerde echter anders, eiste zelfs van Du Bus de Warnaffe ³⁶ dat hij communisten in de regering zou opnemen ... en schoof hun de moeilijkste posten toe. Oppositie tegen samenwerking met communisten bestond echter ook bij de door trotskistische ideeën beïnvloedde, fel anti-stalinistische elementen in de BSP. Deze laatste stroming zette zich later nog door in de groepen *La Gauche* en *Links* ³⁷.

In België vormde de KPB echter geen wezenlijk sociaal gevaar, dit in tegenstelling tot Frankrijk waar de PCF in de koude oorlog ook de grote boeman was maar tevens een sociaal gevaar geacht werd door haar rol in de grote stakingen. Hierbij kan aangevoerd worden dat de angst voor een machtsgreep in België zeker niet gegrond was, maar dat zulks niet belette dat die angst (met herinnering aan 1917) wel degelijk leefde.

Als politieke concurrent lokte de KPB uiteraard reactie uit van de gevestigde krachten en zocht men haar te neutraliseren en te elimineren. In 1945 werd de vlag van de Sovjetunie nog heel geredelijk als vlag van één geallieerde onder de andere vertoond. In een tweede fase oefende het klimaat van de koude oorlog invloed uit. Dat leidde vooral bij de rechterzijde tot een verandering in het beeld van de KPB. Van 'subversieve partij' (in 1939) werd zij nu 'vijfde kolonne' (vanaf 1947). Het anti-communisme werd paradoxaal genoeg heviger naarmate de KPB zwakker werd ³⁸. Dit moet gezien worden in samenhang met het streven van de Verenigde Staten om van een geatlantiseerd West-Europa een dam te maken tegen de Sovjetunie.

36 Charles du Bus de Warnaffe (1894-1965) was sinds 1934 volksvertegenwoordiger voor de Katholieke Partij. In hetzelfde jaar werd hij nog minister. Na de oorlog kreeg hij het kabinet van justitie in de eerste regering Van Acker. Namens de katholieken had hij toen deelgenomen aan de regeringsonderhandelingen.

37 *Links* (1938) en *La Gauche* (1957) vormden de linkse tendensbladen binnen de BSP. In beide was er een zekere trotskistische invloed merkbaar, maar in *La Gauche* was deze ongetwijfeld veel sterker. Daarin speelde Ernest Mandel, hoofdredacteur van het blad en secretaris van de IVde Internationale, een toonaangevende rol.

38 Zie de verkiezingsuitslagen in de hieronder volgende tabel:

Uitslagen van de verkiezingen voor de Kamer van volksvertegenwoordigers (in %)

	Katholieken	Rexisten	Liberalen	Socialisten	Communisten	Vlaams-nationalisten	Anderen
1936	28,80	11,49	12,40	32,10	6,06	7,12	2,03
1939	32,73	4,43	17,19	30,18	5,36	8,27	1,84
1946	42,53	-	8,92	31,56	12,68		4,31
1949	43,56	-	15,25	29,75	7,48	2,06	1,90

Eender of anders? Nieuwe literatuur over de geschiedenis van de Nederlandse Cariben

Recensieartikel door

P. C. EMMER

R. Price, *To Slay the Hydra. Dutch Colonial Perspectives on the Saramaka Wars* (Ann Arbor: Karoma Publishers, 1983, 247 blz., ISBN 0 89720 066 7); F. H. R. Oedayrajsingh Varma, *Suriname, een apartheidsexperiment met de allergruwelijkste vormen van Indianen- en neger-slavernij* (Paramaribo: 'De Politieke Jeugd Doorbraak', [1984], 234 blz., ISBN 99914 903 9); C. Ch. Goslinga, *The Dutch in the Caribbean and in the Guianas 1680-1791* (Anjerpublicaties XIX; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1985, xii + 712 blz., f115,-, ISBN 90 2060 9).

In de geschiedschrijving over Europa en Noord-Amerika gaan bronnenstudie en interpretatie hand in hand. Voor de geschiedbeoefening van het Caribische gebied zou het niet anders moeten zijn. Helaas is dat wel het geval; voor de studie van het verleden van de voormalige Nederlandse Westindische bezittingen zijn nauwelijks moderne bronnenuitgaven voorhanden.

In verband hiermee kunnen de pogingen van Richard Price om in deze ongelukkige situatie verandering te brengen niet hoog gewaardeerd worden. Zijn talrijke studies over Suriname hebben allé betrekking op de bosneger-gemeenschappen, die in de geschiedenis van Suriname zo'n belangrijke rol speelden. Het hier genoemde werk is een bronnenuitgave over deze materie, vertaald in het Engels. Voor de Nederlandse lezer is het eigenlijk nuttiger *To Slay the Hydra* te leggen naast Chris de Beet en Richard Price, ed., *De Saramakaanse vrede van 1762, geselecteerde documenten*¹. Hierin zijn de originele Nederlandse teksten te vinden. De Amerikaanse uitgave heeft echter ook voor de Nederlandse lezer een aantal voordelen boven de genoemde Nederlandse versie: het Amerikaanse boek is geïllustreerd en de noten zijn veel uitvoeriger dan in de Nederlandse uitgave. Opvallend is, dat de naam van De Beet als mede-uitgever van de Nederlandse publikatie in de Amerikaanse uitgave verbannen is naar een noot op bladzijde 222. In die noot wordt de lezer überhaupt voor het eerst geïnformeerd over de Nederlandse uitgave.

Overigens staat deze bronnenuitgave niet op zichzelf. Richard Price heeft getracht in een 'companion volume' het eeuwige probleem van de eenzijdige bronnen op te lossen. Geven de Nederlandse en Amerikaanse versie van *To Slay the Hydra* het beeld van de Nederlandse koloniale overheid in Suriname, in *First Time, the Historical Vision of an Afro-American People* komt de tegenpartij aan bod². Uit interviews met de nakomelingen van de marrons wordt hun versie van de geschiedenis zorgvuldig gereconstrueerd.

De informatie uit het ene boek vormt maar zeer ten dele het spiegelbeeld van het andere. Price laat goed zien, hoe verschillend de preoccupaties van beide partijen wel waren. Bij de

1 Chr. de Beet, R. Price, ed., *De Saramakaanse vrede van 1762, geselecteerde documenten* (Utrecht, 1982).

2 R. Price, *First Time, the Historical Vision of an Afro-American People* (Baltimore-Londen, 1983).